

SOTSIOLINGVISTIKA

DUNYO MAMLAKATLARIDAGI DAVLAT TIL- LARI MENEJMENTINING HUQUQIY-ME'YORIY ASOSLARI

DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/OZBH8834

Rafiqjon Zaripov¹

Abstrakt

Maqolada dunyo mamlakatlarida qabul qilingan rasmiy ish yurituv tillari, davlat tili menejmenti, ularning huquqiy-me'yoriy asoslari va ushbu davlatlardagi lisoniy vaziyatga to'xtalangan bo'lib, AQShdagi til menejmenti muammolari, shtatlar qonunchiligida til masalalarini boshqarish, ingliz tilining AQSh til boshqaruvidagi ahamiyati, AQShda mavjud mahalliy va nufuzli tillar menejerezatsiyasi, Buyuk Britaniya de-faktosi bo'lgan ingliz tilining Angliya til menejmentidagi nufuzi, mamlakatda ingliz tilidan quyi o'rinlarda turuvchi valli, korn, shotland va shotland-gel tillari boshqaruvi, Ispaniya til boshqaruvida mamlakat va mintaqaviy hukumatlar qabul qilgan qonunlarning ahamiyati, Fransiya til menejmentida Dekson qonuni, Abi qonuni va Tubon qonunlarining o'рни, Rossiya til menejerezatsiyasi Federatsiya Konstitutsiyasi va "RSFSR xalqlarining tillari haqida"gi Qonuniga muvofiqligi masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: *rasmiy ish yurituv tillari, davlat tili menejmenti, davlat tili menejmentining huquqiy-me'yoriy asoslari, lisoniy vaziyat, til siyosati, til me'yorlari.*

KIRISH

Jahonda 200 ga yaqin davlatlar BMT tomonidan tan olingan bo'lib, ularning har birida davlat ish yurituvlarini olib boruvchi tillar mavjud. Mamlakatlarning rasmiy tillari shu davlat hududida istiqomat qiluvchi millatlarning tillariga asoslangan yoki referendumlar orqali tasdiqlangan til bo'lishi mumkin. Odatda mamlakatlar o'z mustaqilliklarini e'lon qilishgach yoki istiqloq arafasida rasmiy ish

¹Zaripov Rafiqjon Ergashboy o'g'li – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-manzil: zaripovrafiqjon@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-2924-4346

Iqtibos uchun: Zaripov R.E. 2023. "Dunyo mamlakatlaridagi davlat tillari menejmentining huquqiy-me'yoriy asoslari". O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari. 1(5): 92-104. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/OZBH8834.

yurituv tillarini ham tasdiqlab oladilar. Bu esa mamlakatning ichki va tashqi faoliyatida rasman shu tildan foydalanishini namoyon qiladi.

Tillarga bo'lgan e'tiborning yuksalishi dunyoda tillarning roli ortib borayotganligi, funksiyalarining oshayotganligi bilan bog'liq. "Bugungi globallashuv davrida qaysidir millat o'z tilining taraqqiyotini ta'minlamoqchi bo'lsa, uni rivojlantirishga bo'lgan amaliy harakatlarni oshirmog'i darkor" [Zaripov 2021, 16].

Hukumatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy harakatlari bilan uzviy bog'liq holda til siyosati muammolarini ko'rib chiqish ancha samaraliroqdir. Hozirda zamonaviy tadqiqotchilar shu yo'ldan borishni afzal bilmoqdalar. "Til siyosati har doim u yoki bu siyosiy yo'nalishning tarkibiy qismi bo'lib yuzaga chiqadi. Bu har xil davlatdagi muayyan sinflarga yoki ijtimoiy guruhlarga nisbatan ichki siyosat bo'ladimi yoki muayyan davlatlar, guruhlariga nisbatan tashqi siyosat bo'ladimi, ko'pincha shu holatda namoyon bo'ladi" [Shvetser 2012, 148]. Demak, tadqiq jarayonida zamonaviy ko'p millatli davlatlarning o'quv-amaliyotiga e'tibor qaratish lozim.

ASOSIY QISM

Til siyosatini menejerezatsiya qilishda o'lkadagi til holatiga e'tibor qaratish lozim. "Til holati – bu ma'lum bir geografik mintaqalar yoki ma'muriy subyektlar chegaralarida bitta tilning yoki bir nechta tilning mavjud bo'lishi va turli shakllarining tarqalishi" [Mixelchenko 206, 266]. Zamonaviy o'zgarishlarning millat tafakkuriga ta'siri va bu o'zgarishlar jarayonining tilda aks etishi masalalarini aniqlash til taraqqiyoti darajasini namoyon qiladi. Bu esa muayyan tilning ayni vaqtdagi holati demakdir.

Biz mazkur kichik tadqiqotda xalqaro miqyosda keng qo'llanuvchi, shu bilan birga jahonning eng taraqqiy etgan mamlakatlari tili hisoblanuvchi, imkoniyatlari keng bo'lgan xalqaro tillarning mamlakat doirasidagi davlat tili menejmenti, ushbu til qo'llanuvchi davlatdagi til boshqaruvining huquqiy-me'yoriy asoslariga va o'lkadagi lisoniy vaziyatga e'tibor qaratamiz va jahon miqyosidagi holatiga to'xtalamiz.

AQShda davlat tili menejmenti. Ana shunday tillardan eng keng tarqalgani bu ingliz tilidir. Ingliz tili bir necha davlatlarning rasmiy ish yurituv tili hisoblanadi. Quyida ularning eng rivojlanganlari hisoblanuvchi AQSh va Angliyadagi til menejmentiga, ingliz tili menejerezatsiyasiga e'tibor qaratamiz. Aytishimiz mumkinki, til muammolari AQShda davlat mustaqilligini e'lon qilgan davrlardan

boshlab shakllangan. Til masalalarini tartibga solish bilan bog'liq ishlar ushbu davrdan boshlab qonuniy me'yorlar bilan izga solina boshlagan. Shu sababli ham bu boradagi tadqiqotlar dunyoning boshqa davlatlariga qaraganda o'lkada ancha oldin boshlandi. AQShda tillar xilma-xilligi ko'zga tashlanadi. Bu vaziyatda til bilan bog'liq muammolar yuzaga kelishi tabiiy holat. Shu tufayli ham mamlakatda til masalalarini har tomonlama tadqiq etish avj oldi. Xususan, biz tadqiq etayotgan til menejmenti masalasi ham o'lkada XX asr o'rtalaridan jiddiy tadqiq etila boshlandi.

Til menejmenti, til siyosati, tilni rejalashtirishga oid tadqiqotlar mamlakatdagi til holati, vaziyati, maqomi kabi jihatlarni yoritishga qaratilgan edi. Umuman olganda AQShda til va jamiyat muammolari tadqiqi ushbu davrdan boshlab keng tus oldi.

Olimlar sotsiolingvistikaning qamrovini belgilashda bir xil pozitsiyada bo'lmasalar ham, ularning deyarli barchasining qarashlaricha, til siyosati masalalari sotsiolingvistika tarkibida o'rganilishi lozim. Xususan, U.Brayt sotsiolingvistikaning yetti o'lchovini (dimensions) ko'rsatib o'tadi va o'lchovlarning 7-siga til siyosatini kiritadi:

"Sotsiolingvistikaning qo'llanish doirasi: a) sotsial (ijtimoiy) diaqnoz, b) til tarixi, d) til siyosati;

a) sotsial diaqnoz sotsiologning qiziqishlarini aks ettiradi;

b) til tarixi tilshunos-tarixchi qiziqishlarini aks ettiradi;

d) til siyosati tilni planlashtirish bilan shug'ullanayotganlarga tegishli" [Dadaboyev, Usmonova 2014, 14].

Yuqoridagi o'lchovda soha tarkibida tadqiq etilishi lozim bo'lgan jihatlari qayd etilgan. Shu kabi izlanishlarga asosan til siyosati masalalari sotsiolingvistika tarkibida o'rganilib, qator muvaffaqiyatli tadqiqotlarning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi.

AQSh lisoniy vaziyatiga to'xtalsak, aholini ro'yxatdan o'tkazishning 1990-yilgi hisobotida 329 ta til mamlakatda mavjudligi qayd qilingan. Hisobotga 175 ta tilni o'z ichiga oladigan 55 ta sof mahalliy tillar kiritilgan [Campbell 2000, 107]. Dunyo bo'ylab immigratsiya oqimining Amerikaga yo'nalgan kata qismi ular bilan birga jahonning qator so'zlashuv tillarini ham kiritdi. Qayd etilgan hisobotga ko'ra, 31.844.979 kishi (5 yosh yoki undan katta), ya'ni AQShda tug'ilgan 60% aholining taxminan 13% uydagi ingliz tilidan boshqa tilda so'zlashadi. Ozchilik til (minority-language)da so'zlashuvchilarning 2/3 qismi 8 ta shtatda to'plangan [Campbell 2000, 107].

Shu o'rinda dunyoning nufuzli tillari hisoblangan, AQShda

ingliz tilidan keyin so'zlashuvchilari soni jihatidan yuqori o'rinni eganlovchi ispan, fransuz, nemis tillarining mamlakatdagi holati, tarqalishi, qonuniy pozitsiyasi va menejmentiga e'tibor qaratsak. Chunki ushbu tillar nafaqat rasman davlat tili hisoblanuvchi mamlakatlarda, balki AQShda ham so'zlashuvchilari soni bo'yicha yuqori o'rin kasb etadi.

Avvalambor, ispan tilining mamlakatdagi o'rniga e'tibor qaratsak. AQSh dunyoda ispan tili aholi yashaydigan to'rtinchi katta davlatdir. 1993-yildagi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, bu mamlakatda 22.8 million doimiy yashovchi ispanlar qayd qilingan. Bu jami aholining 8.9 foizini tashkil qiladi. Ularning 64%ini meksikaliklar, 11%ini puertorikanlar va 5%ini kubaliklar (hamda 20%ni boshqalar) tashkil qiladi [Lippi-Green 1997, 229].

Amerika Qo'shma Shtatlarida ingliz tilidan keyin ispan tili ikkinchi eng keng tarqalgan til hisoblanadi. Amerika hamjamiyatining AQSh aholini ro'yxatga olish byurosi tomonidan o'tkazilgan 2012-yildagi so'roviga ko'ra, besh va undan katta yoshdagi 38,3 million kishi uyda so'zlashadigan asosiy til ispan tilidir. Bu 1990-yildagidan ikki baravar yuqori ko'rsatkich.

Endi e'tiborimizni mamlakatda fransuz tilining tarqalishi va tutgan o'rniga qaratsak. Amerikada fransuz tilining qo'llanishi XVII asrdan yuksala boshlagan. Qayd etish joizki, mamlakatda fransuz tilining qo'llanish darajasi turli shtatlarda turlicha. Jumladan Luizianada eng ko'p fransuz tili jamoalarini uchratish mumkin. Hozirgi kunda Amerikada fransuz tilining bir necha ko'rinishlari amal qiladi. Xususan, Luiziana frantsuz tili, Nyu-England fransuz tili, Missuri fransuz tili, Michigan shtatida Pays denHautda aholi, Metiz fransuz tili va boshqalar shu lar jumlasidan.

Amerikada ispan tilidan keyin eng ko'p organiladigan chet tili sifatida fransuz tili qayd etiladi. 2007-2008-yillarda boshlang'ich sinflardan to o'rta maktabgacha bo'lgan 1,2 milionga yaqin o'quvchi fransuz tili kurslariga yozilgan. Bu chet tilida ro'yxatga olingan barcha o'quvchilarning 14%ini tashkil qiladi [https://en.wikipedia.org/wiki/French_language_in_the_United_States-#Local_communities].

AQShda nemis tilining ham ahamiyati va o'rni yuqori. Shu sabab mamlakatdagi nemis tili holatiga ham e'tibor qaratish bizningcha maqsadga muvofiq. AQShga 1880-yillarda nemislarning eng katta oqimi 1.5 milionga yaqin nemis tilida so'zlashuvchilar ko'chib keldi. Qo'shma Shtatlarga kelgan muhojirlar so'zlashadigan nemis lahjalari va mintaqaviy yuqori nemis shakllari keyinchalik Amerikada turli xil nemis tili so'zlashuv turlarining shakllanishiga

olib keldi. Amerikalik nemislarning aksariyati yangi til muhitiga tez moslashdi. Immigratsiyadan keyingi avlodlar ingliz tilida soʻzlashuvchi monolingvlarga aylandilar.

Qayd etilgan tillar bilan birga, shtatlardagi boshqa tillar ham rasmiy til maqomini olishga muvaffaq boʻlmoqda. Quyidagi havolada 2020-yil holatiga koʻra AQShda ingliz tilidan keyin soʻzlashuvchilari soni yuqori surʼatda oʻsib borayotgan tillarni koʻrishingiz mumkin: [<https://blog.lingoda.com/en/what-is-the-official-language-of-the-united-states/>].

AQShda eng koʻp ishlatiladigan til Amerika ingliz tili hisoblanadi. Bu esa amalda milliy tilni ifodalaydi. Bu tilda mamlakat aholisining taxminan 80%i muloqot qiladi. Amerikaliklarning katta qismi uy sharoitida koʻplab boshqa tillardan foydalanadilar. Xususan, ispan tilida 13,2% aholi gaplashadi.

AQShda 1980-yildan buyon ingliz tiliga rasmiy til maqomini berish qonuni loyihasi muhokamalar markazida.

1986-yilda Kaliforniya shtatida ingliz tiliga rasmiy maqom berish haqidagi referendumda ovoz berildi. Aynan shu yili 24 ta shtatda ham bunday qonunga ovoz berildi. Shuningdek, Michigan, Nyu-Meksika, Oregon, Rod-Aylend va Vashington "Ingliz tili-plyus" ("English-plus"–ingliz tili plyus boshqa tillar) qonuni qabul qilindi [Baron 1990, 201].

Ingliz tilini rasmiy tilga aylantirish qonun loyihalari AQSh Kongressiga muhokama uchun taqdim etilgan. Ular: "Ingliz tili vako-lati" Qonuni, "Rasmiy til Qonuni" Deklaratsiyasi, "Milliy til" Qonuni, "Ingliz tiliga tuzatishlar". Ammo haligacha ushbu qonun loyihalari-dan hech biri qabul qilinmagan. Shunday boʻlsa-da, AQShda Ingliz tili davlat tili darajasida va rasmiy tili boʻlmagan shtatlarda qoʻllaniladi. Ingliz tili qonun, farmon, farmoyishlar, shartnomalar kabi rasmiy hujjatlarning asosiy tili hisoblanadi. Ammo ayrim hollarda shtat qonunlari hujjatlarni bir necha tilda bayon qilishni talab qiladi. 31 shtat ingliz tiliga rasmiy maqom beradigan qonunlarni qabul qilgan. Yuqorida AQSh til menejmentining umumiy holatini koʻrib chiqdik, quyida Amerikaning shtatlaridagi til menejmenti qanday meʼyorlar bilan boshqarilishiga nazar solamiz.

Gavayi shtatida gavayi va ingliz tili rasmiy til sifatida qabul qilingan va barcha ish yurituvlari shu ikki tilda olib boriladi. Alyas-kada ingliz tili bilan bir qatorda 20 ga yaqin mahalliy tillar rasmiy til sifatida qabul qilingan. Janubiy Dakotaning mahalliy tillari lakota, dakota, nakota tillari ham ingliz tili qatorida 2019-yil rasmiy deb tan olindi va qonun bilan rasmiylashtirildi. Nyu-Meksiko qonunlar-

ida ispan tili alohida maqom bilan tasdiqlangan. Puerto-Rikoda ispan va ingliz tillari rasman amal qiladi. Hukumat va maktab tizimi ispan tilida faoliyat olib boradi. Ammo federal qonun Puerto-Riko okrugi bo'yicha Amerika Qo'shma Shtatlari okrugining ingliz tilidan foydalanishni talab qiladi. Guam ingliz va Chamorro tillarida faoliyat yuritadi. Virjiniya orollarida yagona rasmiy til ingliz tilidir. Ingliz va samoa tillari Amerika samoada rasmiy til hisoblanadi. Shimoliy Mariana orollarida ingliz chamorro va karolin tillari tan olinadi. Nyu-York provinsiyasida ingliz tili rasmiy tildir. Kaliforniya ingliz tili bilan birga ozchilik guruhlari va immigratsion jamoalarni hisobga olib, hujjatlarni ispan, xitoy, koreys, tagalog, fors, rus, vetnam va tay tillarida ham nashr qiladi. Arizona 2006-yilda ingliz tilini rasmiy til deb e'lon qildi. Shunga qaramay, Arizon qonunlari byulletenlarni mahalliy tillarda tarqatishni talab qiladi. Yuqorida keltirilgan shtatlarda til menejerezatsiyasi qayd etilgan tillar va me'yoriy hujjatlar bilan amalga oshiriladi.

Umuman olganda, AQShda til menejmenti juda murakkab bo'lib, asosiy til masalalarini davlat boshqaruviga hamohang tarzda hukumat ingliz tilida menejerezatsiya qilsa-da, shtatlar qonunchiligida til masalalarini boshqarish bo'yicha muayyan darajada erkinliklar mavjud. Odatda shtatlar lingvistik manzarasi o'zaro farq qilganligi sabab hududda mavjud tillar bo'yicha til boshqaruvi olib boriladi. Bu esa hukumat boshqaruvini olib borishda ko'mak beradi.

Angliyada davlat tili menejmenti. Ingliz tili nafaqat AQShda, balki jahonning bir necha mamlakatlarida rasmiy davlat tili yoki mamlakatning ish yurituv tili ekanligini qayd etdik. Ingliz tilida so'zlashuvchilari soni bo'yicha dunyoda yuqori o'rinlarda turuvchi, ingliz tilining asosiy ildizlari shakllangan Birlashgan Qirollikdagi til menejerezatsiyasiga ham ushbu o'rinda e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Butun jahonda bo'lganidek, Angliyada qo'llanadigan ingliz tili rasmiy kod hisoblanmaydi. Birlashgan qirollikda ingliz tili konvensiya orqali boshqariladi. Mazkur mamlakatda Akademiya francaise yoki Real Akademiya Espanolaga teng keladigan organ mavjud emas. Buyuk Britaniya ko'p tilli mamlakat hisoblanadi. Birgina poytaxt Londonda 250 dan ortiq tilda so'zlashilishi manbalarda qayd etiladi.

Angliyada muloqotning asosiy vositasi ingliz tili bo'lib, Buyuk Britaniya de-faktosi bo'lgan ingliz tili Angliyaning rasmiy tilidir. Valiy, korn, shotland va shotland-gel tillari ham ushbu mamlakatda ingliz tilidan keyingi o'rinlarda faol qo'llaniladi.

Ispaniyada davlat tili menejmenti. So'zlashuvchilari soni

va nufuzi jihatdan dunyoda yuqori o'rinlarda turuvchi ispan tili menejerezatsiyasi tajribalarini o'rganish rivojlanib kelayotgan mamlakatlarning til boshqaruvidagi ko'nikmalarini yanada kengaytiradi deb hisoblaganimiz holda, bu o'rinda jahon xalqaro tillaridan biri bo'lgan, shu bilan bir qatorda bir necha davlatlar, xususan, Ispaniyaning rasmiy davlat tili hisoblanuvchi ispan tili va Ispaniyadagi til boshqaruviga nazar solsak.

Mamlakatda konstitutsion monarxiya o'rnatilgach, Ispaniya uchta muxtor viloyatga ajraldi hamda bask, katalon va galisiy tillari kastil tili bilan bir qatorda mazkur viloyatlarning rasmiy tili maqomini oldi.

2020-yil ma'lumotlariga ko'ra, ispan tilida 540 millionga yaqin aholi so'zlashadi. Bular orasida ispan tilini ona tili deb biluvchilar soni 463 millionni tashkil etsa, xorijiy yoki ikkinchi til sifatida muvoqot qiluvchilar 75 millionni qamrab oladi. Hozirgi kunda ispan tili dunyoning 20 ta mamlakatida rasmiy til hisoblanadi.

Ispaniya mamlakati joylashgan yarim orolda besh til aranes, bask, katalan, galisian va ispan tillari mavjud. Ispaniya siyosiy jihatdan turli mintaqalarga bo'lingan bo'lib, ushbu o'lkalarda rasmiy va norasmiy amal qiluvchi tillar ham farqlanadi. Kastil tili Ispaniyaning rasmiy tili bo'lib, mamlakat bo'ylab 45 milliondan ortiq so'zlovchilarni qamrab oladi. "Kastiliya" so'zi Ispaniyada qo'llaniladigan ispan tilining standart shaklini bildirish uchun ishlatiladi. Taxminan 4,6 million gaplashuvchilariga ega katalon tili Kataloniya va Andorraning shimoliy-sharqiy mintaqasining rasmiy tilidir. Galisiya tili Galisiya avtonom jamiyatidagi 2,6 million aholining ona tili va Galisiya mintaqasining rasmiy tilidir. Ba'zan Euskara deb ataluvchi bask tili taxminan 900 000 kishining ona tili va Basklar davlatining rasmiy tilidir. Oksitan tilining gaskon lahjasidan olingan aranis tilida Ispaniyaning Val d'Aran mintaqasida so'zlashiladi. Aranis tilida mintaqaning 65% aholisi so'zlashadi va qolgan 35% ning 25% ham bemalol tushuna oladi. Aranis, mintaqada ispan va katalon tillari bilan hamkorlikda rasmiy maqomga ega.

Ispaniyada til menejmenti Qirollik ispan akademiyasi yoki Real Akademiya Espanolaning tashkil etilishi bilan bog'liq. Bu tuzilma, asosan, tilni standartlashtirish maqsadida 1713-yilda tashkil etilgan bo'lib, hozirgi kunda ham samarali faoliyat olib bormoqda.

Mamlakatda markaziy muassasalar ikki tillilikni rasman tan olmaganligi tufayli Ispaniya ko'p tilli davlat hisoblanmaydi. 1992-yilning 26-noyabrida qabul qilingan Qonunning ma'muriy ish yuritishda tildan foydalanish masalasiga qaratilgan 36-modda-

si mamlakatda davlat tili me'yorlari boshqaruvida yuqori ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra: "davlat ma'muriyati tomonidan boshqa tillarda ishlab chiqilgan rasmiy hujjatlar mintaqadan tashqarida qo'llaniladigan bo'lsa, ularning barchasi kastil tiliga tarjima qilinishi shart" [Dadaboyev, Usmonova 2014, 56].

1983-yili "Kataloniyada lingvistik me'yorlashuv haqida"gi Qonun qabul qilindi. Bu bilan Kataloniyada kastil tili bilan birga katalon tili davlat tili maqomiga ega bo'ldi. Qonunda katalon tilining mahalliy ma'muriyatning ish yuritish tili, ommaviy axborot vositalari, o'rta va oliy ta'lim tizimi tiliga aylanganligi belgilab qo'yildi. Shuningdek, Kataloniyada 1998-yilda "Til siyosati haqida"gi Qonun kuchga kirdi.

Euskadi va Navarra muxtor viloyatlarida 1998-yili ba'zi davlat xizmatlari sohasida bask tilini "standartlashtirish" haqida qaror qabul qilindi. Qabul qilingan qonunga muvofiq xodimlarning bask so'zlashuv tilini o'rganishi, agentlarning yozuv tilini yaxshi egallashi majburiy qilib belgilandi. Aytish mumkinki, Ispaniyada til boshqaruvi mamlakat va mintaqaviy hukumatlar qabul qilgan qonunlar orqali amalga oshiriladi. Ularning muvofiqligini ta'minlash esa, albatta, davlat parlamenti tomonidan olib boriladi.

Fransiyada davlat tili menejmenti. Dunyoda so'zlashuvchilari soni bo'yicha yuqori o'rinlarda turuvchi, o'zining romantik jozibadorligi bilan kishilarni o'ziga jalb qiluvchi fransuz tili boshqaruvining mamlakat va mamlakat tashqarisidagi menejerezatsiyasi ham o'ziga xos murakkablik kasb etadi. Ammo fransuz tili boshqaruvining samarali yo'llari ushbu tilning bugungi maqomini ta'minladi. Shu jihatdan fransuz tili menejmentida ham til boshqaruvini endigina yo'lga qo'yayotgan davlatlar uchun ahamiyatli o'rinlar anchagina.

Fransiya Konstitutsiyasining 2-moddasi va Fransiya hukumati qonuniga asosan fransuz tili Fransiyaning davlat tili hisoblanadi. Mintaqaviy tillarni rasmiy tan olish nuqtai-nazaridan 2008-yil iyul oyida Fransiya Konstitutsiyasi Fransiya parlamenti tomonidan qayta ko'rib chiqildi.

Fransiyada XII asrdan Parij tili (fransiy tili) muhim rol o'ynay boshladi. XIV-XV asrlarda umumfransuz yozma-adabiy tilining shakllanish jarayoni kuchayib, qo'llanish doirasi kengaydi. Milliy tilning me'yorlari XIX asrning oxiridan qonuniy asosga ega bo'la boshladi. Ta'lim, matbuot, boshqaruv organlari va orfografiyaga tegishli qirقدan ortiq qonunlar XX asrning birinchi yarmida fransuz hukumati tomonidan qabul qilindi.

Fransuz tilining maqomi 1992-yilgacha biror bir qonun hujjatida belgilanmagan. 1992-yil 25-iyunga kelib, 1958-yildagi Konstitutsiyaning 2-moddasiga fransuz tili Respublika tili hisoblanadi, degan tuzatish kiritilgan [<http://www.legifrance.gouv.fr/html/constitution/constitution2>].

Fransuz tili 82% fransuzlar uchun ona tili, shuningdek, minoritar (ingl. minority – ozchilik (“mahalliy tillar” va “muhojirlar tili”)) til egalari uchun yozuv tili hisoblanadi [<http://www.1umn.edu/humanrts/euro/-Rets148.html>].

1989-yil 2-iyunda Fransuz tili boshqarmasi (DGLF) tashkil qilindi. Boshqarma til masalalarini nazorat qilish bilan shug'ullangan. 1993-yilda Fransuz tili boshqarmasi Madaniyat vazirligi va Frankofoniya (*La Francophonie*)ga qo'shildi.

1994-yilning 4-avgustida “Fransuz tilini qo'llash haqida” Tubon qonuni kuchga kirdi [<http://www.znz.ru/st/st2/fr86.html>]. Ushbu qonunning maqsadi tilning sofliğini saqlashga qaratilgan. Fransuz tilini qo'llash haqida”gi qonunida fransuz tilining o'zni quyidagicha belgilangan:

- “iste'molchilar uchun ma'lumot tili;
- shartnomalar va boshqa hujjatlarning ish yuritish tili;
- barcha o'quv yurtlarining majburiy tili, diplomlar, dissertatsiyalar fransuz tilida yoziladi;
- kino mahsulotlari, radioeshittirishlar, teleko'rsatuvlar va reklamalarning tili; efordagi qo'shiqlarning 40% fransuz tilida bo'lishi kerak;
- Fransiya fuqarolari uchun anjumanlar, seminarlar tili, shuning uchun barcha rezyumelar fransuz tilida yozilishi kerak” [<http://yvision.kz/post/116224>].

Fransiya hukumatining tashqi dunyoda fransuz tili menejmentiga qaratilgan faoliyati ham muvaffaqiyatli amalga oshirilib kelinmoqda.

Hozirda fransuz tili 53 ta davlatning va 29 ta hududning rasmiy yoki hamrasmiy tili hisoblanadi. Fransiya aholining 82%, Monakoda 58%, Belgiyada 41%, Kanadada 23,2%, Shveytsariya 18,4% fransuz tilida so'zlashadi [Dadaboyev, Usmonova 2014, 82]. Dunyo bo'ylab 270 million kishi fransuz tilida o'z fikrlarini ifodalay oladi [<http://www.tlq.ulaval.ca/axl/francophonie/francophonie.htm>]. Fransuz tili Frankofoniya (*La Francophonie*) harakatini menejerezatsiya qiladi.

Fransiya til boshqaruvi, asosan, Dekson qonuni, Abi qonuni va Tubon qonunlari bilan amalga oshiriladi va zarur o'rinlarda bosh-

qa me'yoriy qonunlarga murojaat qilinadi.

Rossiyada davlat tili menejmenti. Jahon tillari orasida so'zlashuvchilari soni va nufuzi jihatdan yuqori ahamiyat kasb etuvchi rus tili menejmenti ham o'ziga yarasha murakkablik kasb etadi.

"RSFSR xalqlarining tillari haqida"gi Qonuniga ko'ra rus tili Rossiyaning davlat tili hisoblanadi. Rossiyaning turli respublikalarida rus tilidan tashqari rasmiy (davlat) tillarni o'rnatish huquqini Rossiya Konstitutsiyasi ta'minlaydi. Konstitutsiya normalariga asosan mamlakatdagi respublikalar o'z davlat tillarini o'rnatganlar. Jumladan, Dog'iston Konstitutsiyasida "rus tili va Dog'iston xalqlarining tillari" davlat tillari sifatida belgilangan. "Xalqlarning tillari to'g'risida"gi qonunni ozchiliklarning tillarini himoya qilish va saqlashga qaratilgan mintaqaviy qonun sifatida Boshqirdiston Respublikasi hukumati qabul qildi. Hozirda 21 ta til Rossiyada davlat tili maqomiga ega.

Demak, Rossiyada til menejerezatsiyasi Konstitutsiya va "RSFSR xalqlarining tillari haqida"gi Qonuniga muvofiq tashkil-lashtiriladi. Shu bilan bir qatorda mamlakatda qabul qilinadigan til qonunlari, o'lkadagi Respublikalarning davlat tiliga doir qonun hujjatlari va boshqa yuridik kuchga ega hujjatlar orqali yuritiladi.

XULOSA

AQShda til menejmenti juda murakkab bo'lib, asosiy til mas-alalarini davlat boshqaruviga hamohang tarzda hukumat ingliz tili-da menejerezatsiya qilsa-da, shtatlar qonunchiligida til masalalarini boshqarish bo'yicha muayyan darajada erkinliklar mavjud. Odatda shtatlar lingvistik manzarasi o'zaro farq qilganligi sababli hududda mavjud tillar bo'yicha til boshqaruvi olib boriladi. Bu esa hukumat boshqaruvini olib borishda ko'mak beradi. Ingliz tilini rasmiy tilga aylantirish qonun loyihalari AQSh Kongressiga muhokama uchun taqdim etilgan bo'lsa-da, ammo haligacha ushbu qonun loyihalaridan hech biri qabul qilinmagan. Angliyada esa muloqotning asosiy vositasi ingliz tili bo'lib, Buyuk Britaniya de-faktosi bo'lgan ingliz tili Angliyaning rasmiy tilidir. Valliy, korn, shotland va shotland-gel tillari ham ushbu mamlakatda ingliz tilidan keyingi o'rinlarda faol qo'llaniladi. Kastil tili Ispaniyaning rasmiy tili bo'lib, mamlakat bo'ylab aranes, bask, katalan, galisian tillari ham amal qiladi. Ispaniya siyosiy jihatdan turli mintaqalarga bo'linganligi tufayli ushbu o'lkalarda rasmiy va norasmiy amal qiluvchi tillar farqlanadi. Fransiya Konstitutsiyasining 2-moddasi va Fransiya hukumati qonuniga

asosan fransuz tili Fransiyaning davlat tili hisoblanib, Fransiya til boshqaruvi, asosan, Dekson qonuni, Abi qonuni va Tubon qonunlari bilan amalga oshiriladi. Rossiyada esa til menejerezatsiyasi Konstitutsiya va “RSFSR xalqlarining tillari haqida”gi Qonuniga muvofiq tashkillashtiriladi.

Adabiyotlar

- Baron, D. 1990. The English-only g'question: an official language for Americans? - New Haven: Yale University Press, -P. 201.
- Campbell, L. 2000. Sociolinguistics in the USA. - New Zealand: University of Canterbury, -P. 107.
- Dadaboyev H., Usmonova Sh. 2014. Xorijiy sotsiolingvistika (O'quv qo'llanma). - Toshkent. Universitet. 174 b.
- La Constitution de la France - <http://www.legifrance.gouv.fr/html/constitution/constitution2.htm#vide>.
- Lippi-Green, R. 1997. English with an accent: language, ideology, and discrimination in the United States. -London: Routledge, -P. 229.
- Zaripov, R.E. 2021. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda til siyosati: bilingvizm va pluralingvizm: Filol. Fal. Fan. Dok. (PhD)... Diss. - Toshkent. - 152 b.
- Европейская Хартия региональных или миноритарных языков. University of Minnesota. Human Rights Library. - <http://www1.umn.edu/humanrts/euro/Rets148.html>.
- Жангазы, Р. Специфика языковой политики Франции: основные измерения // <http://yvision.kz/post/116224>.
- Словарь социолингвистических терминов // Отв. ред. Михальченко, В.Ю. - М., 2006. - С. 266.
- Швейцер, А.Д. 2012. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М.,- С. 148.
- <http://ru.wikipedia.org>
- <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/francophonie/francophonie.htm>
- <http://www.znz.ru/st/st2/fr86.html>
- https://en.wikipedia.org/wiki/French_language_in_the_United_States#Local_communities

MANAGEMENT OF STATE LANGUAGES IN COUNTRIES OF THE WORLD LEGAL-REGULATORY FRAMEWORK

DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/OZBH8834

Rafiqjon Zaripov¹

Abstract

The article addresses the official working languages adopted in countries of the world, state language Management in republics, the legal and regulatory framework of state language Management in countries of the world and the linguistic situation in these states, addresses the problems of language Management in the United States, the management of language issues in state legislation, the importance of English in, the country covers the issues of the management of the Vallian, korn, Scottish and Scots-Gaelic languages, the importance of the laws adopted by the country and regional governments in the language management of Spain, the role of the law of Dexson, Abi law and Tubon in French language Management, the Conistification of the Federation of Russian language management and compliance with the law

Keywords: *official business languages, state language management, legal and regulatory foundations of state language Management, linguistic situation, language policy, language norms.*

References

- Baron, D. 1990. The English-only g'question: an official language for Americans? - New Haven: Yale University Press, -P. 201.
- Campbell, L. 2000. Sociolinguistics in the USA. - New Zealand: University of Canterbury, -P. 107.
- Dadaboyev H., Usmonova Sh. 2014. Xorijiy sotsiolingvistika (O'quv qo'llanma). - Toshkent. Universitet. 174 b.
- La Constitution de la France - <http://www.legifrance.gouv.fr/html/constitution/constitution2.htm#vide>.
- Lippi-Green, R. 1997. English with an accent: language, ideology, and discrimination in the United States. -London: Routledge, -P. 229.

¹Zaripov Rafikjon Ergashboy ogli – Alisher Navoi Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Senior Lecturer, Department of Applied Philology, Doctor of Philology (PhD)

E-mail: zaripovrafikjon@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0002-2924-4346

For reference: Zaripov R.E. 2023. "Legal and regulatory framework for the management of state languages in countries of the world". Uzbekistan: language and culture. Issues of Applied philology. 1(5): 92-104. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/OZBH8834.

- Zaripov, R.E. 2021. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda til siyosati: bilingvizm va pluralingvizm: Filol. Fal. Fan. Dok. (PhD)... Diss. – Toshkent. - 152 b.
- Yevropeyskaya Xartiya regionalnyx ili minoritarnix yazikov. University of Minnesota. Human Rights Library. - <http://www1.umn.edu/humanrts/euro/Rets148.html>.
- Jangazi, R. Spetsifika yazikovoy politiki Fransii: osnovnie izmereniya // <http://yvision.kz/post/116224>
- Slovar sotsiolingvisticheskix terminov // Otv. red. Mixalchenko, V.Y. – M., 2006. – C. 266.
- Shveytser, A.D. 2012. Sovremennaya sotsiolingvistika: Teoriya, problemi, metodi. – Izd. 4-ye. – M.,– S. 148.
- <http://ru.wikipedia.org>
- <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/francophonie/francophonie.htm>
- <http://www.znz.ru/st/st2/fr86.html>
- https://en.wikipedia.org/wiki/French_language_in_the_United_States#Local_communities